جنگ و صلح

پیش‌درآمدها و رنگ‌های استاد علی‌اکبر شهنازی برای سه‌تار

نت‌نگاری و تنظیم برای سه‌تار

حسین مهرانی

مؤسسه‌ی فرهنگی ـ هنری ماهور
تهران ۱۳۹۳

فهرست

مقدمه ۷
نشانه‌ها ۹
کوک سه‌تار ۱۳

دستگاه شور ۱۵
۱. پیش‌درآمد شور لا (ردیف دوره‌ی عالی) ۱۶
۲. پیش‌درآمد شور سل ۲۰
۳. دوضربی شور سل ۲۴
۴. رنگ شور سل ۲۶

آواز ابوعطا ۲۹
۵. پیش‌درآمد ابوعطای شور سل ۳۰
۶. رنگ ابوعطای شور ر (ردیف دوره‌ی عالی) ۳۴
۷. رنگ ابوعطای شور سل ۳۶

آواز بیات ترک ۳۹
۸. پیش‌درآمد بیات ترک دو (ردیف دوره‌ی عالی) ۴۰
۹. پیش‌درآمد بیات ترک فا ۴۳
۱۰. ضربی بیات ترک ۴۶
۱۱. گریلی شور در آواز بیات ترک (ردیف دوره‌ی عالی) ۴۸
۱۲. رنگ بیات ترک (ردیف دوره‌ی عالی) ۵۰

آواز افشاری ۵۳
۱۳. پیش‌درآمد افشاری لا (ردیف دوره‌ی عالی) ۵۴
۱۴. پیش‌درآمد افشاری سل ۵۹
۱۵. گریلی افشاری ردیف ۶۳
۱۶. رنگ افشاری سل ۶۵

آواز دشتی ۶۹
۱۷. پیش‌درآمد دشتی می (ردیف دوره‌ی عالی) ۷۰
۱۸. پیش‌درآمد دشتی لا ۷۴
۱۹. رنگ دشتی می (۱) (ردیف دوره‌ی عالی) ۷۸

۲۰. رنگ دشتی می (۲) (ردیف دوره‌ی عالی دشتی آوانگاری حبیب‌الله صالحی) ۸۰

دستگاه سه‌گاه ۸۳
۲۱. صلح می کرن (گروه‌نوازی با اقبال) ۸۴
۲۲. صلح لا کرن ۸۶
۲۳. جنگ (ردیف دوره‌ی عالی) ۸۸
۲۴. رنگ سه‌گاه (ردیف دوره‌ی عالی) ۹۱

دستگاه چهارگاه ۹۵
۲۵. پیش‌درآمد چهارگاه (ردیف دوره‌ی عالی) ۹۶
۲۶. رنگ چهارگاه و ضربی بعد از آن (ردیف دوره‌ی عالی) ۱۰۰

دستگاه ماهور ۱۰۷
۲۷. پیش‌درآمد ماهور قسمت اول و دوم (ردیف دوره‌ی عالی) ۱۰۸
۲۸. رنگ ماهور (ردیف دوره‌ی عالی) ۱۱۳
۲۹. قطعه‌ی فانتزی ماهور (همراه با حسین تهرانی) ۱۱۵

دستگاه همایون ۱۱۹
۳۰. پیش‌درآمد همایون ر (ردیف دوره‌ی عالی) ۱۲۰
۳۱. پیش‌درآمد همایون سل ۱۲۴
۳۲. ضربی منصوری (ردیف دوره‌ی عالی) ۱۲۸
۳۳. رنگ همایون (ردیف دوره‌ی عالی) ۱۲۹

آواز بیات اصفهان ۱۳۳
۳۴. پیش‌درآمد اصفهان (۱) سل (ردیف دوره‌ی عالی) ۱۳۴
۳۵. پیش‌درآمد اصفهان (۱) دو (ردیف دوره‌ی عالی) ۱۳۹
۳۶. پیش‌درآمد اصفهان (۲) دو (تصویری) ۱۴۴
۳۷. پیش‌درآمد اصفهان (۲) سل (تصویری) ۱۴۶
۳۸. پیش‌درآمد اصفهان (۳) سل (ردیف دوره‌ی عالی اصفهان آوانگاری حبیب‌الله صالحی) ۱۴۸
۳۹. رنگ اصفهان (ردیف دوره‌ی عالی) ۱۵۱

دستگاه نوا ۱۵۵
۴۰. رنگ نستاری (ردیف نوا) ۱۵۶

منابع ۱۵۸

مقدمه

سه‌تار از سازهای فراگیر موسیقی ایران است و این ساز، به دلیل صدادهی و شدت صدای خاص، روز به روز بین مردم مشتاق فرهنگ موسیقی ایران فراگیرتر شده. به تحقیق می‌توان گفت که سه‌تار به رایج‌ترین ساز موسیقی شهری بین اهالی فرهنگ ایرانی تبدیل شده‌است. با وجود این در میان رپرتوار مکتوب موسیقی ایرانی آثاری که برای سه‌تار نوشته و تنظیم شده باشد نسبت به دیگر سازها کمتر است. از سال‌ها پیش مکتوب کردن رپرتواری برای سه‌تار در پس ذهنم بوده‌است و کتاب‌های بهارمست، مجموعه‌ی ضربی های استاد ابوالحسن صبا و شهنواز، بداهه‌نوازی‌های استاد احمد عبادی و چهارمضراب‌های علی‌اکبر شهنازی برای سه‌تار حاصل این تفکر است. کتاب حاضر نیز ادامه‌ی همان راه و در جهت کامل‌تر کردن رپرتوار مکتوب این ساز است. آثاری که در این کتاب به نت درآمده‌است، پیش‌درآمدها و رنگ‌های استاد علی‌اکبر شهنازی است که در ردیف دوره‌ی عالی و اجراهای دیگر استاد با ساز تار به اجرا درآمده و با سه‌تار اجرا نشده‌اند ولی به دلیل ویژگی‌هایی با سه‌تار قابل اجرایند و برای این ساز تنظیم شده‌اند. تفاوت این کتاب با کتاب‌های قبل در این است که آثار قبلی با سه‌تار اجرا شده و یا مکتب سه‌تارنوازی آن‌ها مشخص بوده اما این اثر چنین نیست و همین امر باعث به‌وجود آمدن شیوه‌ای نوین در نوازندگی این ساز شده‌است. در تنظیم این اثر با آزمون و خطاهای فراوان تلاش کردم تا مضراب‌ها و انگشت‌گذاری‌ها به شیوه‌ای باشد که در کیفیت ملُدیک اثر تغییری به‌وجود نیاید و در ضمن به‌گونه‌ای اجرا شود که برای سه‌تار بسیار زیبا و دل‌نشین صدا بدهد. در این کتاب کوک قطعات گاهی با اجرای اصلی آن‌ها متفاوت است و گاهی یک قطعه در کوک دیگر نیز آورده شده‌است. مثلاً پیش‌درآمد اصفهانی که استاد شهنازی در اصفهانِ دو اجرا کرده‌اند، هم در اصفهانِ دو و هم در اصفهانِ سل نیز نوشته شده‌است و این دلیلی جز کاربردی‌تر کردن این کتاب نداشته‌است، زیرا از این طریق نوازندگان می‌توانند با توجه به امکان آن کوک نواختن این آثار را در تُنالیته و کوک‌های دیگر تجربه کنند و مضراب‌گذاری و انگشت‌گذاری قطعه را در کوک جدید اجرا کنند. همه‌ی مضراب‌ها متناسب با استیل نوازندگی سه‌تار و صدادهی درست این ساز نوشته شده‌است و برای اجرای زیبای آثار باید به آن‌ها توجه کرد چراکه تفاوت مضراب‌ها اتفاقی نبوده و حالت آن‌ها بیان‌کننده‌ی ویژگی‌های دقیق سه‌تارنوازی است. انگشت‌گذاری‌ها و استفاده از واخوان‌ها نیز همه حساب‌شده و بر اساس صدادهی مناسب برای این ساز نوشته شده‌است و برای اجرای صحیح قطعات باید به آن‌ها توجه شود.

شیوه‌های گوناگونی برای آوانگاری یک اثر موسیقایی در جهان وجود دارد که با توجه به سطح نوازندگان و خوانندگان و مخاطبان آن آثار طراحی شده‌اند اما در حقیقت آوانگاری یک اثر باید ناظر بر تکنیک‌ها و شیوه‌های نوازندگی و آهنگ‌سازی پدیدآورنده‌ی آن باشد. در این آوانگاری ریتم باید دقیق نگاشته شود و نباید به گونه‌ای تقریبی بیان شود. فواصلی که آهنگ‌ساز و نوازنده استفاده کرده‌اند نیز باید دقیق ذکر شود و تمپو (سرعت اجرای قطعه) نیز با همان اجرای اصلی منطبق باشد زیرا بسیاری از تکنیک‌ها در تمپوهای کند و تند متفاوت از هم اجرا می‌شوند، مثلاً در اجرای استاد

شهنازی ریز در شروع پیش‌درآمدها چهارلاچنگ (۱۶ چهارلاچنگ در سیاه) و سپس سیکستوله در چنگ (۱۲ سه‌لاچنگ در یک سیاه) و در انتهای قطعه سه‌لاچنگ (۸ سه‌لاچنگ در سیاه) می‌شود. و دلیل این موضوع مترونومیک نبودن نوازنده بوده و چون سرعت ریز در دست نوازنده ثابت است و چون سرعت قطعه بالا می‌رود، در نتیجه تعداد ریز کم می‌شود، اما باید توجه داشت که تعداد راست و چپ‌ها نمی‌تواند اعدادی غیر از ۴، ۶، ۸، ۱۲، ۱۶ و ۲۴ و ... باشد، اما در این کتاب ریز و تمپوی قطعه طوری تعیین شده که حد وسط اجرای استاد باشد و از اول تا آخر قطعه ریز و تکنیک‌های مشابه نباید تغییر کند، چرا که در کتاب آثار استاد شهنازی دقیقاً ریز و تمپو از اجرای ایشان به نت درآمده اما در اینجا چنین نیست. برای اجرای ریز دو نوع ریز تعریف شده که اولی ریز ساده و دومی ریز ترکیبی است که در نشانه‌ها شرح داده شده‌است.

دینامیکِ (شدت و ضعف در اجرا) قطعه نیز باید در فرازهای مختلف آن ذکر شود تا نوازنده‌ی امروزی بتواند اجرای خود را هر چه بیشتر به اجرای اصلی نزدیک کند. جاهایی که ریتم، تمپو و دینامیک تغییر می‌کند دقیق باید ذکر شود و این کار با آوردن دستورها و پیام‌هایی در آوانگاری قطعه انجام شده‌است.

آوانگاری‌هایی که تا به امروز در موسیقی ایرانی متداول بوده، بیشترِ شاخصه‌های اجرایی را بر عهده‌ی نوازندگان گذاشته است و این در صورتی است که اجرای صحیح یک اثر از نوازنده‌ای در دوره‌ای خاص از موسیقی ایرانی تنها با اشراف داشتن بر استیل و شیوه‌های نوازندگی آن دوره‌ی خاص امکان‌پذیر است. به عبارت دیگر ممکن است یک قطعه از نظر ظاهری (ریتم و تا حدودی ملُدی) شبیه به قطعه‌ی اصلی اجرا شود اما ویژگی‌های تکنیکی درستی نداشته نباشد.

در اینجا منظور از استیل نوازندگی درست، ویژگی‌های نوازندگی دورانی است که قطعه در آن زاده شده و توجه به این مطلب بسیار مهم است. مثلاً اینکه ملُدی در کدام ناحیه‌ی ساز یا کدام سیم و با چه نوع انگشت‌گذاری و مضرابی اجرا شود مربوط به همین ویژگی‌هاست، چرا که سه‌تارنوازی معاصر با همه‌ی تحولات و فراز و نشیب‌هایش ریشه در مکتب سه‌تارنوازی گذشتگان دارد. واضح است که استیل نوازندگی و ویژگی‌های تکنیکی نسل گذشته به‌درستی و کامل به امروز منتقل نشده‌است و تجربه‌ی سه‌تارنوازی دچار انفصالی تاریخی شده است. گرچه برخی مضراب‌هایی که در این اثر آمده‌اند تا به حال با این ساز اجرا نشده‌اند، کوشیده‌ام از استیل نوازندگی این ساز دور نشوم؛ به عبارتی همان‌گونه که ابوالحسن صبا سه‌تار نوازی کلاسیک اما متمایزی از گذشتگان را به‌وجود آورد، در این اثر نیز سعی کردم علاوه بر جدید بودن مضراب‌ها و انگشت‌گذاری‌ها و سایر تکنیک‌ها، به استیل نوازندگی سه‌تار خدشه‌ای وارد نشود و سنت منتقل‌نشده‌ی سه‌تارنوازی گذشته را به نوازندگی امروز انتقال دهم، بنابراین پیچیدگی‌های موجود در آوانگاری‌ها حاصل این دیدگاه است. در این‌جا باید ذکر کنم که تمام ویژگی‌های استیل یک نوازنده قابل نگارش نیستند اما تکنیک‌هایی که یک نوازنده اجرا کرده‌است نظیر انگشت‌گذاری، تنوع مضراب‌ها یا شیوه‌ی استفاده از واخوان‌ها تا حدود زیادی به شناساندن استیل سه‌تارنوازی یک نوازنده کمک می‌کند. در این کتاب سعی کرده‌ام با نگارش دقیق مضراب‌ها، انگشت‌گذاری‌ها و ثبت واخوان‌ها و سایر ظرایف اجرایی، شیوه‌ی نوازندگی به درستی به نوازندگان انتقال داده شود.

امیدوارم اثر حاضر گامی باشد در راه رشد نوازندگی سه‌تار و راه‌گشای علاقه‌مندان به نوازندگی این ساز باشد.

در پایان از دوست عزیزم جناب محمد موسوی به جهت همکاری صمیمانه در چاپ این اثر تشکر می‌کنم.

حسین مهرانی

مهر ۱۳۹۳